

התחרות בין המעצמות האזוריות: בסיסי חוץ ושלוחים

רון טירה ויואל גוז'נסקי

התחרות בין המעצמות האזוריות מתנהלת לא אחת בעקיפין ובשטחן של מדינות שלישיות. הצורך להתערב בזירות שלישיות ולעיתים רחוקות, ואף להקרין עוצמה כלפי מתחרות אזוריות לא גובלות – שלא היה במוקד בניין הכוח – מקבל בשנים האחרונות תשומת לב רבה יותר ומתמקד, בין היתר, בהקמת בסיסי צבא בשטחן של מדינות שלישיות ובהרחבת השימוש במערך שלוחים לא מדינתיים. מגמות אלו מבטאות סוגיות עמוקות יותר כמו אתגר הגישה המבצעית (operational access) של המעצמות האזוריות למרחבי העניין שלהן, והצורך הגובר שלהן להקרין עוצמה הרחק מגבולותיהן ולהגן על האינטרסים שלהן בתחרות על השפעה אזוריות, בין היתר על רקע הטלטלה בעולם הערבי, שהותירה חלל של עוצמה במרחבים גדולים.

מילות מפתח: בסיסי חוץ, שלוחים, איראן, ישראל, ערב הסעודית, טורקיה, איחוד האמירויות

מבוא

בשנים האחרונות ממוקדת התחרות במזרח התיכון בעיקר בין המעצמות האזוריות: איראן, ערב הסעודית, טורקיה וישראל, ובמידה פחותה מצרים, השקועה באתגריה הפנימיים. יש למנות גם את איחוד האמירויות הערביות, הפועל ולו באופן חלקי בשותפות עם ערב הסעודית ומצרים. עיקר היריבות היא במשולש שבקדקודו האחד איראן (ובעלות בריתה הלא מדינתיות והמשטר העלווי), בקודקוד השני טורקיה (ובמידת מה קטר), ובשלישי "כל השאר".

רון טירה, איש עסקים, מחבר המזכר **המאבק על טבע המלחמה**, משרת במילואים במחלקת תכנון המערכה של חיל האוויר.
ד"ר יואל גוז'נסקי הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי.

לרוב המעצמות האזוריות היריבות אינן גובלות זו בזו, והתחרות ביניהן מתנהלת לא אחת בעקיפין ובשטחן של מדינות שלישיות. גם במקרים שהמעצמות האזוריות גובלות זו בזו, כמו למשל איראן וטורקיה (ואף הגבול הימי בין ערב הסעודית לאיראן במפרץ), אזור הגבול עצמו אינו מהווה כרגע מוקד לתחרות, וזו ממוקדת בשלב זה במרחבים של צדדים שלישיים. יתרה מזו, גם במקרים של התערבות צבאית מצד מעצמה אזורית בשטחה של מדינה הגובלת בה, ההתערבות אינה בהכרח באזורי הגבול ולעיתים היא בעומק המדינה הגובלת (למשל ההתערבות האיראנית בכל עומקה של עיראק, או הסיוע והתמיכה הסעודיים למיעוטים האתניים בעומק שטחה של איראן).

בהכללה ניתן לומר שצבאות המעצמות האזוריות נבנו על מנת להגן על גבולותיהן. אולם, הצורך להתערב בשטחם של צדדים שלישיים ולעיתים רחוקות אף להקרין עוצמה כלפי מתחרות אזוריות לא גובלות – שלא היה במוקד בניין הכוח – מקבל בשנים האחרונות תשומת לב רבה יותר. צורך זה מביא לשלוש מגמות בבניין הכוח: הראשונה, הצטיידות במערכות נשק המאפשרות הפעלת כוח ארוכת טווח. דוגמאות לכך הן ההצטיידות המצרית בספינות סער אמפיביות מסוג 'מיסטרל' או ההצטיידות הסעודית במסוקי סער נוספים, הדגש האיראני על הצטיידות בטילים לטווחים של אלף עד אלפיים קילומטרים ואף עליית קרנו של הסייבר כמאפשר הפעלת כוח לטווחים בלתי מוגבלים. המגמה השנייה היא הקמת בסיסים ומתקנים צבאיים בשטחי מדינות שלישיות, והמגמה השלישית היא הרחבת השימוש במערך שלוחים לא מדינתיים.

מטרת מאמר זה היא להתמקד בשתי המגמות האחרונות – הקמת בסיסים צבאיים בשטחן של מדינות שלישיות והשימוש במערך השלוחים. הטענה במאמר היא שמגמות אלו מבטאות סוגיות עמוקות יותר כמו אתגר הגישה ו"הגישה המבצעית"¹ של המעצמות האזוריות למרחבי העניין שלהן, והצורך הגובר שלהן להקרין עוצמה הרחק מגבולותיהן ולהגן על האינטרסים שלהן בתחרות על השפעה אזורית, בין היתר על רקע הטלטלה בעולם הערבי, שהותירה חלל של עוצמה במרחבים גדולים.

בסיסי חוץ (Expeditionary Bases)

בשנים האחרונות גוברת התופעה של הקמת בסיסי חוץ במזרח התיכון, בצפון אפריקה ובקרן אפריקה בידי צבאות של המעצמות האזוריות, אשר החלו להתבסס בשטחי מדינות שלישיות. זאת בניגוד לעבר, שבנית בסיסי החוץ הייתה בעיקר נחלתן של המעצמות העולמיות (בהקשר של בריתות הגנה, הסדרים קולוניאליים, וכדומה).

ואכן, הקמת בסיסי חוץ במדינות שלישיות הייתה סממן מובהק של המלחמה הקרה ושל התחרות בין ארצות-הברית לברית-המועצות, ועם תום המלחמה הקרה נהנתה ארצות-הברית מיתרון מובהק בתחום על פני כל שחקנית אחרת. זאת, לרוב, בתמורה לביטחונות הגנתיים מטעמה, או בהקשר של מכירת אמצעי לחימה מתוצרתה. בחלק מהמקרים נעשה הדבר כחלק ממערך ההרתעה הגרעיני העולמי של ארצות-הברית. האמריקאים ירשו בסיסים רבים מהבריטים, ואחרים נבנו כדרך לבסס נוכחות ו"להניף את הדגל". כיום מהווים בסיסי החוץ מרכיב באסטרטגיה האמריקאית שמיועד לשרת את המאבק נגד הפצת הנשק הגרעיני, הלחימה בטרור העולמי, השמירה על חופש השיט ואספקת נפט סדירה.²

הבסיסים החדשים של המעצמות האזוריות במזרח התיכון מוקמים בשני הקשרים: הראשון, בסיסים במדינות שבשטחן מתבצעת לחימה, כלומר בסיסים המאפשרים גישה של כוח צבאי למרחבי הלחימה (כמו חלק מהבסיסים האיראניים בסוריה), בעיקר במדינות כושלות שבהן מתנהלות מלחמות אזרחים, ואשר מהוות מעין "מגרש משחקים" לשחקנים אזוריים ובינלאומיים. ההקשר השני הוא בסיסים הממוקמים בשטח מדינות שאין בהן לחימה, אך הם מאפשרים גישה לזירות מרוחקות לצד יכולת הקרנת עוצמה כלפי מדינות אחרות (כמו הבסיס הטורקי בקטר). המניעים של המדינות המארחות משתנים בין שיקולים אסטרטגיים (כמו השיקול הקטרי) לשיקולים הנוטים יותר לכיוון הכלכלי (כמו השיקול הסודאני). השחקנית המובילה את מגמת המעבר מהתמודדות "על הגבולות" למשחק המתנהל לכל רוחבה ועומקה של הזירה היא איראן. על פי פרסומים שונים בתקשורת הגלויה, לאיראן מספר בסיסים בסוריה (לרבות ליד חלב, בשדה התעופה הבינלאומי של דמשק ובבסיס T-4 שהותקף על ידי חיל האוויר הישראלי) והיא נמצאת בתהליך הקמת בסיס למיליציות השיעיות, וייתכן שבהמשך אף בסיס ימי.³ ככל שיתקדם תהליך ייצוב סוריה, ניתן להניח שאיראן תשאף הן להתבסס באתרים נוספים והן להפוך את הייעוד של בסיסה בסוריה מתמיכה בלחימה במלחמת האזרחים בעיקר, להקרנת עוצמה אזורית ואף לשימוש בשעת מלחמה עם ישראל. איראן גם פועלת להקמת מפעלי נשק בסוריה ובלבנון.⁴ נראה שאיראן אף מבקשת להקים רצף טריטוריאלי-יבשתי – העובר ברובו במרחבים יבשתיים (בעיקר שיעיים או בלתי מיושבים) – משטחה לגבול הסורי של רמת הגולן ולחופי הים התיכון בסוריה ובלבנון. איראן עשתה בעבר שימוש בנמל פורט סודאן והיה לה בסיס בסמוך לנמל אסאב באריתריאה, המצוי כיום בחזקת איחוד האמירויות, והיא חותרת להשגת נמל בתימן וכאמור, גם בסוריה.

מצידו השני של המתרחש מקימה ערב הסעודית על פי הדיווחים בסיס בג'בוטי (שאירחה בעבר את כוחות איחוד האמירויות) הסמוכה לבאב אל מנדב, ואיחוד האמירויות מחזיק בבסיסים בסומלילנד (נמל ושדה תעופה המוכתרים לשלושים

שנה)⁵ ובאסאב שבאריתריאה – כשהוא נעזר בבסיסיו באפריקה לביצוע תקיפות בתימן. איחוד האמירויות אוחדו בבסיסים בתימן עצמה, לרבות באי התימני פרים (Perim). האיחוד גם מבצע תקיפות אוויריות בלוב מבסיסים במצרים ובשטח לוב עצמה, שם, על פי הדיווחים, הוא מקים בסיס חדש. מדובר לרוב במתקנים צבאיים מצומצמים הכוללים מסלולי נחיתה או שטחי עגינה, מספר מבנים וציוד לוגיסטי (בשונה למשל מבסיסי הענק האמריקאיים במפרץ).

טורקיה מחזיקה מספר בסיסים בצפון עיראק ובצפון סוריה, ללא תיאום עם הממשלות בבגדאד ובדמשק, בין היתר על מנת לאפשר גישה למרחבי פעולה נגד הכורדים. לטורקיה בסיסים גם בסומליה ובקטר, כשהאחרון מהווה חלק מעילות הסכסוך בין קטר לבין שכנותיה, מדינות המפרץ הערביות. בדצמבר 2017 דווח שטורקיה חתמה על הסכם עם סודאן שלפיו היא תוכל לקיים נוכחות צבאית בסודאן ובמימיה הטריטוריאליים, לרבות בסיס באי הסודאני סואקין (Suakin), והיא מנהלת משא ומתן להקמת בסיס נוסף בג'בוטי. הבסיס הטורקי בקטר מהווה כאמור מרכיב במשבר המדיני במפרץ, בעוד הקמת הבסיס הטורקי בסודאן תרמה למשבר מדיני ביחסי סודאן עם מצרים ועם אריתריאה – ואף דווח על פריסת כוחות מצריים באריתריאה ועל ריכוז כוחות סודאניים מולם.

בהכללה ניתן לומר שחלק ניכר מבסיסי החוץ נמצא לאורך נתיבי הים במפרץ הפרסי ובעיקר בים האדום, וכי נתיבי ים אלה מהווים זירות בניין כוח חשובות לצבאות המעצמות האזוריות. יותר ויותר ידיים צבאיות מונחות על נתיבי הגישה הדרומיים לתעלת סואץ, והדבר מטיל איום אסטרטגי על מצרים ועל הכלכלה העולמית.

שלוחים

יש סוגים שונים של שלוחים: כאלה הפועלים בהוראות צד שלישי (כלומר, אין להם רצון מדיני או אסטרטגי עצמאי); קליינטים הנהנים מתמיכת פטרון תוך שימור הרצון העצמאי שלהם, או כאלה המסתפקים בשיתוף פעולה מזדמן עם פטרון על בסיס של זהות אינטרסים נקודתית. השולח עשוי להשתמש בשלוח כדי לממש אסטרטגיות מסוימות (כמו גרילה והתשה), או על מנת להרחיק את עצמו מהעימות, או לצורך צמצום עלויות וסיכוני עימות, או להעסקת היריב בזירה משנית, או פשוט משיקולי גישה מבצעית: לאפשר נגישות צבאית אפקטיבית לזירה שהגישה הקונוונציונלית אליה מורכבת.

איראן החלה להשתמש בשלוחים במידה רבה מסיבות של ניהול עלויות וסיכונים והרחקתה מעימותים. כך למשל, הדרך שבה ניהלה את התשת הכוחות האמריקאיים בעיראק עד הוצאתם משם נועדה להרחיק את איראן מסכנת עימות ישיר עם ארצות־הברית ולספק לה יכולת הכחשה (deniability). השימוש במיליציות

השיעיות בסוריה, שהואץ בהקשר של ספיגת אבדות כבדות לאיראנים וצמצום המעורבות האיראנית הישירה בלחימה בסוריה, נועד לצמצם את מחיר הלחימה עבור איראן. אך במידה רבה, השלוחים האיראניים נועדו לספק לה גם גישה לזירות שונות. חזבאללה מאפשר לאיראן נגישות מבצעית לישראל כבר משנות השמונים, ובשנים האחרונות השלוחים השונים הם אמצעי הגישה העיקרית לזירות כמו תימן. המומחיות האיראנית בנושא הפעלת שלוחים היא כה גבוהה, עד כי מדינות שונות כמו פקיסטן מבקשות ללמוד מניסיונה זה.⁶

איראן נהגה בעבר ליצור או לאמץ שלוחים מתוך קהילות שיעיות שהתגוררו במרחבי העניין שלה. היא העצימה כוחות שיעיים הפועלים ממילא בזירות העניין בכך שסיפקה להם הכוונה, הדרכה, מודיעין, אמצעי לחימה, אמצעי ייצור, כספים, צדקה, הנחיה דתית ועוד. הדוגמאות המובילות בתחום זה הן חזבאללה (שמלבד היותו הגורם הצבאי החשוב בלבנון הוא גם ארגון דתי, חברתי ופוליטי), מיליציות שיעיות בעיראק דוגמת 'אל בדר', 'עצאיי אהל אל חק' ו'כתאיי חזבאללה', וכן החות'ים בתימן. עם זאת, לאיראן גם שיתופי פעולה אסטרטגיים או טקטיים נקודתיים עם גורמים לא שיעיים כמו חמאס, הג'יהאד האסלאמי הפלסטיני או גורמים כורדיים.

החידוש במארג השלוחים האיראניים הוא כאמור השימוש במיליציות של שכירי החרב השיעים, בעיקר כאלה המגויסים באפגניסטן ובפקיסטן. מיליציות אלו הוקמו בשנים האחרונות בידי משמרות המהפכה ו'כוח קודס' כדי לסייע למשטר אסד במלחמה ביריבי, וקצינים איראנים הוצבו בהם כמדריכים ומפקדים.⁷ בניגוד לשלוחים האיראניים המסורתיים שפעלו בזירה הביתית שלהם, המיליציות מורכבות מזרים והן אינן חלק מהמרקם האנושי הטבעי של הזירה אליה הם נשלחים. אם כן, מדובר לראשונה ב"מיליציות להשכיר" שניתן להביאן לזירות שונות, על פי הצורך. עם זאת, לפחות בעת הזו, יש למיליציות מספר נקודות תורפה: הראשונה, איכותן הנמוכה כיום, בוודאי בהשוואה לחזבאללה. השנייה, הספק

החידוש במארג השלוחים האיראניים הוא השימוש במיליציות של שכירי החרב השיעים, בעיקר כאלה המגויסים באפגניסטן ובפקיסטן

באשר למידת המחויבות והנאמנות של כוחות אלה, שהם למעשה שכירי חרב לכל דבר. השלישית, היותן זרות – לרבות במרכיבי הזהות האתנית (ובמרחבים כמו רמת הגולן הסורית גם הזהות הדתית) – כך שיתקשו לפעול בקרב האוכלוסייה המקומית אם וכאשר יזדקקו לכך. למדינות המפרץ הערביות ולטורקיה חסר ניסיון בהפעלת שלוחים כמו זה שצברה איראן לאורך השנים,

ובכל מקרה קיים חומר גלוי מועט על השימוש שלהן בשלוחים. ידוע כי הסעודים, למשל, תמכו בעבר במוג'אהדין האפגנים, ומאוחר יותר בקבוצות מורדים הלוחמות נגד משטר אסד ובעלי בריתו בסוריה, ולא מן הנמנע כי ערב הסעודית תמכה

לאורך השנים בקבוצות אתניות שונות בתוך איראן דוגמת האזרים, הערבים והבלוצ'ים. בהקשר זה דווח כי בשנים האחרונות גברו העברות הכספים מערב הסעודית לארגונים סלפיים אולטרה-קיצוניים בבלוצ'יסטן, ומכון מחקר סעודי המזוהה עם יורש העצר מוחמד בן סלמן אף קרא לתמיכה בבלוצ'ים ו"לנקיטת צעדי מנע מיידיים" נגד איראן בהקשר זה.⁸ לצד זאת, לערב הסעודית ולמדינות המפרץ הערביות ניסיון רב בהפעלת חברות ביטחון פרטיות מערביות לצורכי פנים – בעיקר שיטור, הגנה על נכסים ואיסוף מודיעין. הן גם מפעילות חברות ביטחון פרטיות ושכירי חרב ומגייסות בני לאומים אחרים למשימות שבהן יש צורך בהפעלת כלי נשק מתוחכמים, או כדי לבוא במגע עם האוכלוסייה המקומית (זכור המקרה של בחרין שבו כוחות זרים, פקיסטניים וירדניים בין השאר, היו אמונים על חיסול התסיסה הפנימית השיעית בממלכה החל מ־2011).

אתגר הגישה

ניתן לטעון שסוגיות הבסיסים והשלוחים הן נגזרת של שאלה עמוקה יותר: אתגר הגישה של המעצמות האזוריות למרחבים שבהם טמונים אינטרסים שלהן, או נגישותן המבצעית למתחרותיהן האזוריות (peer competitors). ניתן גם לטעון שצבאות המעצמות האזוריות עוצבו ונבנו לשם הגנה על גבולותיהן, לעיתים יחד עם שותפים (טורקיה עם נאט"ו, ערב הסעודית עם ארצות-הברית), ולא לפעולה בזירות רחוקות. אך הצורך בפעולה בזירות רחוקות גבר בשנים האחרונות, בעיקר עקב קריסתן של חלק מהמדינות הערביות וניסיונות החדירה של איראן וטורקיה (שאינן ערביות) למרחב הערבי. המשחק בין המעצמות האזוריות הופך בהדרגה למשחק העיקרי במזרח התיכון.

איראן פועלת בעיקר במרחבים שיעיים או מתוכם, אך גם הגישה שלה למרחבים אלה אינה מובנת מאליה. כך, לדוגמה, לאיראן אתגר גישה לתימן, הפוגע ביכולתה לספק סיוע משמעותי לחות'ים. אין הכוונה שאיראן כלל אינה מסוגלת לספק סיוע לחות'ים – היא בהחלט מספקת סיוע כזה והוא אף גבר ככל הנראה לאחר תחילת המעורבות הסעודית בתימן. אולם מאפייני שינוע הסיוע אינם כאלה שניתן לצפות ממעצמה אזורית. איראן מקבלת למעשה את הסגר הימי שהטילו ערב הסעודית ובעלות בריתה על תימן (במובן שהצי האיראני אינו מנסה להסיר את הסגר), והיא מסתפקת בשיגור יועצים, במתן סיוע כספי ובהברחת אמצעי לחימה במגוון שיטות דלות חתימה המגבילות, בין היתר, את היקף הסיוע. דפוסי ההברחה מתאימים להתנהגות של שחקן מוגבל או חתרן ולא של מעצמה אזורית. לאיראן גם אתגר גישה ללבנון, הבא לידי ביטוי במאבק מול ישראל על אספקת אמצעי לחימה מתקדמים לחזבאללה. כמו במקרה של החות'ים, אין הכוונה שאיראן מתקשה להבריח נשק או שאנשיה מתקשים להגיע ללבנון, אך הגישה

אינה בלתי מופרעת והיא מותנית בעיקר ברמת התוקפנות של צדדים שלישיים. ישראל יכולה להקשות על איראן (והיא מקשה, על פי הדיווחים בתקשורת) את הגישה ללבנון, וערב הסעודית ובעלות בריתה יכולות להקשות עליה (ומקשות) את הגישה לתימן. בעת כתיבת שורות אלה, הגישה האיראנית לסוריה עדיין תלויה במידה רבה בשיתוף פעולה רוסי (וגם במידת ההתמדה של הממשל האמריקאי בלחץ על צירי האספקה האיראניים בגבול סוריה-עיראק, כפי שעשה במאי 2017). הגישה של איראן לזירה התימנית תלויה גם היא במידת-מה בשיתוף פעולה או בעצימת עין מצידה של עומאן, שדרכה מתבצעות חלק מההברחות.

ואכן, העובדה שהגישה האיראנית ללב סוריה מתבצעת בעיקר מהאוויר (וכפופה למגבלות הקשורות בכך כמו תלות בשליטה בשדות תעופה ואפשרות יירוט מטוסים) מספקת לאיראן את המניע לשאוף לייצוב ציר יבשתי לסוריה ולבנון. קיימות מספר דרכי גישה יבשתיות אפשריות מאיראן, דרך עיראק לסוריה ואז ללבנון, אך כל אחת מהן מאופיינת באתגר כלשהו. מורכב לאתר דרך גישה העוברת ברציפות באזורים שיעיים, וכמעט בכל חלופה יש מקטעים העוברים בשטחיה של קבוצות אתניות אחרות, או למצער בשטחי מדבר פתוחים. עיראק אומנם גובלת באיראן, אך אפילו הגישה לעומק האזורים הסוניים של עיראק אינה מובנת מאליה עבור איראן.

עיקר הנגישות המבצעית האיראנית לישראל היא באמצעות שלוחים (חזבאללה), וייתכן שבהמשך היא תתקיים באמצעות התבססות בסוריה ומילוי החלל שהותירה 'המדינה האסלאמית'. הגישה המבצעית הישירה של איראן (משטחה) לישראל אכן מוגבלת, ונראה שניתן להתייחס אליה ככוללת טילים (מאות אחדות) וסייבר בלבד. גם הנגישות המבצעית שלה לערב הסעודית ולנסיכויות המפרץ מוגבלת. מתקפה קרקעית אינה אפשרות ישימה ככל הנראה, ולכן השימוש בשלוחים – חתרנות בזירות כמו בחריין והמחוז הסעודי המזרחי המאוכלס ברובו בשיעים, והחות'ים

בתימן – נראה המעשי ביותר. כמו במקרה הישראלי, גם במקרה זה יש לאיראן גישה מבצעית ישירה באמצעות אש תלולת מסלול וסייבר, אם כי במקרה הסעודי גם הם עשוי להוות זירה לעימות ישיר.

אך איראן מאותגרת גם בגישה המבצעית הימית. עיקר כוחה במימי המפרץ הוא כוח ההיזק, דהיינו פגיעה בחופש השיט של אחרים, אך לא נראה שאיראן מסוגלת לבסס עליונות ימית ולהבטיח לעצמה חופש שיט, אם

וכאשר יריביה יחליטו לאתגר אותה. איראן שואפת לנוכחות ימית גם בבאב אל מנדב, במזרח אפריקה ובים האדום, וספינותיה אף הניפו את דגלן בים התיכון,

העובדה שהגישה
האיראנית ללב סוריה
מתבצעת בעיקר מהאוויר
מספקת לאיראן את
המניע לשאוף לייצוב ציר
יבשתי לסוריה ולבנון

אך ספינות מיושנות ספורות המפליגות הרחק מהבית וללא עליונות אווירית הן במידה רבה מטרה נוחה, ולאו דווקא איום רציני.

לערב הסעודית ולבעלות בריתה מאיחוד האמירויות אינטרסים חיוניים בכל רחבי המזרח התיכון, מהליבה העיראקית דרך סוריה ולבנון, ועד מזרח אפריקה ולוב. יש זירות גובלות שהגישה אליהן נוחה יחסית, למשל תימן (מבלי שהדבר יבטיח תוצאה צבאית מכרעת), ואף הגישה המבצעית ללוב הרחוקה יחסית נוחה (ממצרים, למשל). אולם, נראה שלערב הסעודית ולבעלות בריתה מחסור באמצעי השפעה "קשים" בסוריה, בלבנון ואולי אפילו בעיראק, ועיקר השפעתן הוא באמצעים "רכים" – בראש ובראשונה מימון שחקנים תת־מדינתיים – שיעילותם לפחות במקרים אלה צנועה ביותר. המעצמות האזוריות הערביות־סוניות לא הרוויחו "כרטיס השתתפות" חזק דיו בייצובה ובעיצובה של סוריה, וגם השפעתן על התהליכים בעיראק מועטה עד כה. הן אף מתקשות להגיע להישגים משמעותיים מזה שלוש שנים "בחצר האחורית" שלהן – תימן.

למרות שעיראק וסוריה הן החצר האחורית ההיסטורית של טורקיה, גם זו מתקשה בפיתוח נגישות מבצעית ללב שתי מדינות אלו. כוחות צבא טורקיים פועלים במישורן באזורים הסמוכים לגבול בלבד, והשלוחים

מוגבלים לאוכלוסיות טורקיות אתניות בעיקר מזרם, אך בצמוד לגבול הטורקי־סורי. טורקיה לא הצליחה להשיג גישה מבצעית עצימה לליבן של עיראק וסוריה (מוסול היא היוצאת מן הכלל, ואף בה המעורבות הטורקית לא הייתה עצימה), ולכן לא השיגה השפעה משמעותית בעיצובן הפוליטי העתידי. למעשה, למעט הוכחת כושר היזק צבאי חלקי בקשר להתגבשותה האפשרית של ישות פוליטית כורדית, טורקיה אינה מצליחה לייצר השפעה צבאית (ובעקבותיה השפעה פוליטית מכרעת) באף לא אחת מזירות ההתמודדות הנוכחיות במזרח התיכון. הבסיס הטורקי בקטר אינו נכס התורם במיוחד לביסוס עוצמה צבאית טורקית במפרץ, אלא נועד יותר מכול לנסות לשמר את שלטון האמיר הנוכחי, ובכך הוא תורם את חלקו למשבר ביחסי קטר עם שכנותיה למפרץ.

באמצעות שלוח (חזבאללה), וייתכן שבעתיד באמצעות בסיסי חוץ (נוכחות צבאית ישירה בסוריה) מפתחת איראן יכולת מהלומה נרחבת ומתמשכת (שאיכותה הולכת ומשתפרת) נגד ישראל

הנגזרת הישראלית

האתגר העיקרי של ישראל בעת הזו הוא איראן: פרויקט הגרעין האיראני, בניין הכוח האיראני בסמוך לישראל (כוחות איראניים בסוריה וחזבאללה בלבנון ובסוריה, לרבות הקמת מפעלי נשק איכותי בזירות אלה), העברת אמצעי לחימה בנתיבים שונים במזרח התיכון ובמזרח אפריקה, קריאת תיגר על בעלות ברית של ישראל

ואיום פוטנציאלי הרחק משטח ישראל על שדות גז, נתיבי שיט וטיס, וכדומה. מובן שחלק מהאתגרים שמציבה איראן לישראל מתרחשים בחצרה האחורית – בלבנון ובסוריה – כלומר בטווחים שישיראל מורגלת לפעול בהם.

קיימת מידה הולכת וגוברת של חוסר סימטריה בנגישות המבצעית בין ישראל לבין איראן. באמצעות שלוח (חזבאללה), וייתכן שבעתיד באמצעות בסיסי חוץ (נוכחות צבאית ישירה בסוריה, המופנית כלפי ישראל) מפתחת איראן יכולת מהלומה נרחבת ומתמשכת (שאיכותה הולכת ומשתפרת) נגד ישראל. ישראל לעומת זאת נזקקת למורכבות מבצעית על מנת להגיע לאיראן, לא כל שכן כאשר מדובר בהגעה במתאר נרחב ומתמשך.

חוסר הסימטריה בגישה המבצעית ההדדית בין איראן לישראל מחייב את ישראל להתמודד עם שני קצותיו: הגישה האיראנית לישראל והגישה הישראלית לאיראן. תחילה לגישה האיראנית לישראל. "הסוסים כבר ברחו מהאורווה" ככל שמדובר בבניית מערך אש סטטיסטית וכיוצא בזה, המופעל בידי שלוח, אך נראה שאיראן שואפת לאפשר לשלוח מעין סימטריה באיכות מהלומות האש – מגמה של ישראל אסור לקבל. על פי פרסומים שונים, ישראל פעלה במידה רבה של הצלחה לצמצום משלוחים של אמצעי לחימה איכותיים לחזבאללה, אך הקמת מפעלים לייצור נשק איכותי בלבנון ובסוריה שבה ומחדדת איום זה. נראה אם כן שהקו האדום שעל ישראל לשרטט⁹ הוא הצטיידות חזבאללה במערכות נשק עתירות יכולת (טילים מדויקים, טילי חוף־ים/חוץ לטווח ארוך, נשק להשמדה המונית וכדומה), שעלולות להקנות לשלוח יכולת מהלומה משתקת נגד ישראל, בדגש על ייצורן בזירה.

אשר לנוכחות האיראנית בסוריה, זו נמצאת ברמה נסבלת ככל שמדובר במיליציות זרות (שיתקשו להיטמע בקרב האזרחים) או בכוחות קלים איראניים, שעיקר יכולותיהם בלוחמה האורבנית בערי סוריה ורמת האיום שלהם על ישראל אינה גבוהה. אפילו האיום הטמון בנוכחות של מיליציות שיעיות בדרום סוריה נמוך ברמתו מהאיום הטמון בנוכחות חזבאללה בדרום לבנון. המיליציות השיעיות הן נטע זר ולכן יתקשו להיעלם בקרב האזרחים, והטופוגרפיה בדרום סוריה נוחה יותר לישראל בהשוואה לזו של דרום לבנון.

גם הקמת נמל או שדה תעופה צבאי איראני בסוריה אינה בהכרח בלתי נסבלת לישראל. לישראל שני סוגי אתגרים צבאיים מול איראן וחזבאללה: היטמעות בקרב האזרחים (חזבאללה) או קושי גיאוגרפי בגישה (איראן). כוח איראני בחתימה גבוהה ומבודד יחסית, אשר לישראל גישה מבצעית נוחה אליו, אינו נהנה מיתרונות אלה. נמל צבאי איראני בסוריה, לדוגמה, מהווה מטרה שגם תהיה מוכרת וגם תהיה לישראל גישה מבצעית נוחה אליה. לכן, בסיס חוץ איראני גדול בסוריה עלול להכביד על איראן יותר מאשר על ישראל, שעשויה לזכות במנופי לחץ על

איראן, מבלי לסבול מאיום בלתי פתיר. גם במקרה זה עובר הקו האדום בתחום הנשק האיכותי: פריסה עתידית איראנית של מערכות איכותיות בשטח סוריה, כמו מערכות הגנה אווירית מתקדמות ממשפחת ה-S-300 וטילי קרקע-קרקע מדויקים או טילי חוץ-ים/חוץ איכותיים אינה נסבלת מבחינתה של ישראל, ועליה לפעול בכל האמצעים למניעתה.

אשר לצד השני של חוסר הסימטריה בגישה המבצעית שבין ישראל ואיראן: מאז ומתמיד יש לישראל יכולת לפעול הרחק מגבולותיה, ולפי טענות שונות היא פעלה בעבר בתוניסיה, בסודאן ובעיראק. ואולם פעולות אלה היו מוגבלות במטרותיהן, בסדר הכוחות המשתתף, במשך הפעולה ועוד. במציאות הנוכחית זקוקה ישראל הן ליכולת לנהל פעילות צבאית נרחבת מול איראן שאינה גובלת בה, והן ליכולת פעולה צבאית מסוימת מול איראן ושלוחיה ברחבי המזרח התיכון. שני צרכים אלה מחייבים התאמות בבניין הכוח, החל מחיזוק יכולת השגת העליונות האווירית הרחק מהבית, דרך חיזוק הבאת קשת רחבה של יכולות עזר למרחבי פעולה רחוקים והחזקתן שם ברצף (יכולות איסוף מודיעיני, לוחמה אלקטרונית, גילוי, שליטה, תדלוק ועוד), ועד חיזוק יכולת הפעולה בחתימה ובחיכוך נמוכים. יכולות אלה מופעלות מישראל עצמה, אך אפשר להפעילן בתיאום עם כמה מבעלות בריתה של ישראל.

הקמת בסיסים קבועים ומשמעותיים בשטחי מדינות אחרות אינה פשוטה מבחינתה של ישראל. על קצה המזלג אפשר לומר שפשוט יותר לתמוך באופן נקודתי במבצע המופעל משטחה של מדינה שלישית (דוגמת התמיכה במבצע אנטבה משטחה של קניה), וייתכן שניתן לקיים פעילות מתמשכת מסוימת בחתימה נמוכה בשטחן של מדינות מארחות.

ישראל הפעילה בעבר שלוחים (כמו צד"ל) ושיתפה פעולה עם קליינטים לא מדינתיים (כמו הכורדים, העיראקים, והנוצרים בלבנון), אך ספק אם הפעלת שלוחים נמצאת בליבת יתרונה היחסי של ישראל, ויכולתה לממש את מדיניותה באמצעות חבירה ללקוחות הוכחה רק במקרים ספורים. עם זאת, ישראל יכולה לתמוך בגורמים שונים המתעמתים ממילא עם איראן בזירות השונות, ובגורמים הפועלים נגד המשטר בתוך איראן עצמה. ישראל יכולה גם לשתף פעולה עם שחקנים אזוריים שונים, שיכולתם להפעיל שלוחים טובה יותר מהיכולת הישראלית העצמית, דוגמת ערב הסעודית.

המלחמה על הגישה

איראן נתקלת בקשיי גישה פוליטיים לקהילות לא שיעיות, ובקשיי גישה גיאוגרפיים לחלק מהקהילות השיעיות במזרח התיכון. צבא איראן ומשמרות המהפכה אינם בנויים למשלוח כוחות צבאיים קונוונציונליים "כבדים", קרקעיים, ימיים או אוויריים,

למבצעים משמעותיים הרחק מביתם. ייתכן שקשיי גישה אלה הם אחת מנקודות התורפה העיקריות של איראן. חולשות אחרות של איראן הן קו הפעולה התוקפני והגלוי הננקט מאז 2011, ואשר גורם לחבירת כל הכוחות האחרים כמעט במזרח התיכון למאמץ משותף לבלימתה; מיעוט בעלי ברית מדינתיים; חולשתה היחסית בעימותים צבאיים קונוונציונליים-ישירים; כמות המשאבים שניתן להקצות לעימותים השונים; והמיעוטים הגדולים שבשטחה.

ייתכן שמצורף חולשות אלה מאפשר יצירת קואליציה רחבה, אזורית ובינלאומית, שתנהל מערכה נגד הגישה המבצעית האיראנית לזירות העימות במזרח התיכון. הערמת הקשיים על הגישה האיראנית יכולה לכלול, לפי ההקשר, מאמץ צבאי-קונוונציונלי, מאמץ חשאי, שימוש בשלוחים ובקליינטים ומאמץ בינלאומי-דיפלומטי. אפשר להשקיע את עיקר המאמץ בשיבוש הגישה לליבה הסונית של עיראק, בגבול עיראק-סוריה, בגישה לליבת סוריה, בגישה לגבול סוריה-לבנון, ובגישה הימית לתימן ובים האדום.

מפרספקטיבת הנגישות יש יתרון להסדרת סוריה על בסיס רעיון חלוקתה. הדבר יקשה את קיומו של רצף גיאוגרפי מטהראן דרך בגדאד ודמשק עד בירות. מרחבים שיישלטו על ידי כוחות סוריים שאינם עלווים, כמו הסונים, הכורדים או הדרוזים, עשויים לקטוע את נתיבי הגישה האיראניים בשטח סוריה. הסדרה על ידי חלוקת סוריה עשויה גם לתקוע טריז בין רוסיה לבין איראן, שכן חלוקה כזאת עשויה לעלות בקנה אחד עם האינטרס הרוסי (אך לא עם האיראני), ולהפחית מתלותה האופרטיבית של רוסיה באיראן ובשלוחיה השיעיים. השפעתה של ישראל על הסדרת סוריה אינה דרמטית, אך היתרון האמור עשוי לעמוד לנגד עיני ישראל, ערב הסעודית ואף טורקיה, אם וכאשר יתקיימו דיונים ביניהן לבין רוסיה וארצות-הברית על עתידה של סוריה.

מפרספקטיבת הנגישות יש יתרון להסדרת סוריה על בסיס רעיון חלוקתה. הדבר יקשה את קיומו של רצף גיאוגרפי מטהראן דרך בגדאד ודמשק עד בירות

הערות

- 1 גישה מבצעית מתורגמת מההגדרה האמריקאית Operational Access, שהיא היכולת להקדין כוח צבאי לזירת מבצעים (the ability to project military force into an operational area).
- 2 Robert Harkavy, "Thinking about Basing," *US Naval War College Review*, Vol. 58, No. 3, 2005, <http://digital-commons.usnwc.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2046&context=nwc-review>
- 3 Yoel Guzansky, "Iran's Growing Naval Ambitions: Why it wants bases in Syria and Yemen," *Foreign Affairs*, January 1, 2017, <https://www.foreignaffairs.com/articles/iran/2017-01-01/irans-growing-naval-ambitions>

- 4 פרנק מילבורן, "הגשר היבשתי של איראן לים התיכון: נתיבים אפשריים, אתגרים ואילוצים", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, אוקטובר 2017, עמ' 26, http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/Adkan20-3HEB_4-27-40.pdf
- 5 Alexander Cornwell, "UAE to train Somaliland forces under military base deal: Somaliland president," Reuters, March 15, 2018, <https://www.reuters.com/article/us-emirates-somaliland-president/uae-to-train-somaliland-forces-under-military-base-deal-somaliland-president-idUSKCN1GR2ZH>
- 6 Ahmad Majidiyar, "Pakistan's Army Chief: 'We're Interested in learning experience of Basij from Iran,'" Middle East Institute, November 14, 2017.
- 7 אפרים קם, "לגיון הזרים השיעי של איראן", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 3, אוקטובר 2017, עמ' 40, http://www.inss.org.il/he/wp-content/uploads/sites/2/2017/10/Adkan20-3HEB_4-41-49.pdf
- 8 James Dorsey, "In Shadow Covert Wars, Iran Takes Center Stage," BESA Perspective Papers, November 14, 2017.
- 9 גדעון סער ורון טירה, "קווי מתאר מדיניים וצבאיים לעימות עתידי עם חזבאללה", **עדכן אסטרטגי**, כרך 20, גיליון 2, יולי 2017, <https://tinyurl.com/yda5pnda>